

Suna Çağaptay,

The First Capital of the Ottoman Empire: The Religious, Architectural, and Social History of Bursa,

Londra; New York: I.B. Tauris, 2021, 232 p., ISBN: 978-1838605490.

Çağaptay'ın kitabı [*Osmanlı İmparatorluğu'nun İlk Başkenti: Bursa'nın Dini, Mimari ve Sosyal Tarihi*] Bursa'yı ele alan önemli bir çalışma. Çağaptay'ın yıllar süren katmanlı araştırmalarının ürünü olan ve "Visualizing the Cultural Transition in Bithynia (1300–1402): Architecture, Landscape and Urbanism" başlıklı doktora araştırması üzerine inşa edilen kitap, Bizans'ın Bitinya bölgesindeki önemli ticaret ve kaplıca/spa merkezi Prousa'nın, 14. yüzyıl zarfındaki dönüşümünü ve Bursa'nın bir Osmanlı ve İslâm kenti olarak ortaya çıkışını ele alıyor. Erken Osmanlı dönemi olarak bilinen 1326–1402 yılları arasına yoğunlaşan kitap, Bizans sosyal, kültürel ve mimari dünyasının Osmanlı egemenliği altında nasıl yeniden şekillendiğini, özellikle mimari ve kent bağlamında ne gibi çapraz etkileşimlerin ortaya çıktığını farklı ölçeklerde eserler ve farklı dönemlerden örnekler üzerinden tartışıyor.

Çağaptay araştırmasında, dönemler arası keskin ayrımlardan ziyade, kültürler, dinler ve coğrafyalar arası geçirgenliklere ve etkileşimlere odaklanıyor. Bunu mimarlık tarihi, arkeoloji, sanat tarihi ve malzeme ve detay bilgisi gibi alanlardaki uzmanlıklarına başvuruyor. Böylelikle 14. yüzyıl Bursa'sını daha geniş bir erken-modern Doğu Akdeniz coğrafyası bağlamına yerleştiriyor. Bunu yaparken ise, Orhan (1326–62), I. Murad (1362–89) ve Bayezid (1389–1402) dönemindeki mimari faaliyetlere odaklanarak yapıyor. Bursa'nın geçirmiş olduğu muhtelif yıkıcı depremler, yangınlar ve inşaatlar 14. yüzyıldan kalan eserlerin pek çoğunu yok etmiş olduğu için, Çağaptay araştırmasını birincil ve ikincil kaynaklar, seyahatnameler, dönem fotoğrafları, haritalar, seyyah eskizleri, resimler, gravürler, yüzey-altı radar taramaları ve arkeolojik sondajlar ile destekliyor. Yine muhtemelen bu sebeple, bu çalışmanın odağında yönetici elitlerin banisi olduğu anıtsal yapılar yer alıyor. Bununla beraber yazar, 14. yüzyıl tasavvuf dervişlerinden Abdal Murad'ın zaviye ve türbesi gibi muhtelif yerel yapılara da yer veriyor. Benzer şekilde, kitap yerel mimari, konut dokusu veya sivil mimarideki değişimlere dair fazla bir önermede bulunmasa da Bursa'nın kozmopolit karakterine, ticari önemine ve su ile olan tarihsel ilişkisine de yer yer değiniyor.

Gevşek bir kronolojiyi takip eden kitap, tematik altı bölümden oluşuyor. On yıllık bir kuşatmanın akabinde 1326 yılında Osmanlı egemenliğine geçen

Bursa'nın Orhan, I. Murad ve Bayezid dönemini ele alan eser, Timur'un Ankara Savaşı galibiyeti ve Fetret Devri (1402-1413) akabindeki mimari gelişmelere değinerek son buluyor. Kitabın teorik çerçevesi, kaynakları ve metodolojisi "Giriş: Osmanlı İmparatorluğu'nun İlk Başkenti (Introduction: The First Capital of the Ottoman Empire)" bölümünde açıklanıyor.

Giriş metnini Roma ve Bizans Prousa'sının Osmanlı Bursa'sına evrilme sürecine dair teorik bir çerçeve sunan "Bursalaşan Prousa (Becoming Bursa)" başlıklı birinci bölüm izliyor. Çağaptay'a göre fethettikleri kültürel coğrafya üzerinde "hak iddia eden, kendilerini meşrulaştıran ve bölgeyi ikame eden" Osmanlılar, kenti İç Kale'nin sınırları dışında Doğu-Batı aksında genişleterek kent peyzajını kontrol altına alır. Böylece, var olan Selçuklu, Bizans, Moğol-İlhanlı, Ermeni ve hatta Roma geçmişini "Osmanlılaştırırken", aynı zamanda kendilerine has yeni bir mimari dil ve kültür de geliştirirler. Bu bağlamda Bursa, ilk Osmanlı başkenti olmasının yanı sıra, kendine özgü tarihsel, mimari ve coğrafi karakterini koruyarak önemli bir kültür ve ticaret merkezi olarak geç Osmanlı döneminde de "kuruluş mitinin" odağında yer alır.

Prousa Kalesi'ndeki Bizans sivil ve dini yapılarının, Orhan'ın Bey Sarayı, Ulu Camii ve türbesine dönüşümünü açıklayan "Dönüşüm Sürecinde Bursa: Devşirme ve Yeniden Kullanma (The City in Transition: Continuity, Conversion, and Reuse)" başlıklı ikinci bölüm ise, Bizans mimari mirasının Osmanlılar tarafından nasıl ikame edildiğinin, dönüştürüldüğünün ve içselleştirildiğinin altını çiziyor. Bu bölümde Osmanlıların ele geçirdikleri Bizans kentlerindeki ana kiliseyi ulu camiye çevirme geleneklerinin izlerini Bitinya bölgesi genelinde ve Bursa özelinde takip edebiliyoruz. Bursa Kalesi içerisinde yer alan Aziz Yahya / Prodomos Manastırı'nın Orhan tarafından Ulu Cami olarak yeniden işlevlendirildiğini, Çağaptay görsel belgeler, Osmanlı sicilleri, seyahatnameler ve arşiv belgelerine dayanarak kanıtlıyor. Aynı kompleks içerisinde yer alan kilise ve vaftizhane ise Orhan ve babası Osman'ın türbeleri olarak yeniden kurgulanıyor.

Çağaptay'ın 2009 yılında gerçekleştirdiği 'Tophane Yeraltı Görüntüleme Radar Araştırması'nın sonuçlarını, Bursa Kalesi'nde gerçekleştirilen arkeolojik sondaj raporları ile harmanlayarak açıkladığı bölüm, 1855 depremi ve muhtelif yangınlar nedeniyle yok olan erken Osmanlı dönemi yapılarına, bu yapıların mimari kökenlerine ve erken Osmanlı mimari ideolojilerine ışık tutuyor. İbn Battuta, Kâtib Çelebi ve Evliya Çelebi gibi seyyahların gözlemlerinden ve Catenacci, von Erlach, Covell, Cassas, Löwenhielm gibi yabancı ziyaretçilerin çizimleri, eskizleri

ve seyahatnamelerinden faydalanan yazar, Bursa Kalesi'nde yer alan Bizans sarayı ve manastırının Orhan Bey'in saray yerleşkesi, selatin camisi ve türbe kompleksine dönüşümünü ele alıyor. Bu çerçevede Bizans-Osmanlı mimari ve kültürel geçişlerini tartışıyor.

“Ters-T Planlı Mescidler ve Ulucamiler: Melez Mimari Dilin Oluşumu (Contextualizing the Convent-Masjids and Friday Mosques: Local Knowledge and Hybridity)” başlıklı üçüncü bölümde ise, yerel tasavvuf gelenekleriyle harmanlanmış, çok amaçlı yapılar olan zaviyeler ve bu yapıların erken Osmanlı sultanları tarafından kentin Doğu-Batı aksındaki gelişimine nasıl katkıda bulunduğu tartışılıyor. Özellikle Orhan ve I. Murad dönemi yapılarının almaşık duvar yapım tekniklerini inceleyen yazar, yerel mimari geleneklerin nasıl ikame edildiğini ve hibrit bir mimari dilin Osmanlılar tarafından nasıl ortaya konduğunu mikro ölçekte ele alıyor. I. Bayezid külliyesinin tamamen kâgir olarak inşa edilen yapısal dili ise, hem genişleyen sınırları içerisinde Osmanlıların karşılaştıkları yerel mimari gelenekler bağlamında, hem de zenginlik ve gücün mimari bir ifadesi olarak ele alıyor. Dolayısıyla yazar, I. Bayezid'in kesme taştan inşa edilen yapılarını Osmanlı mimari geleneğinin ortaya çıkışında önemli bir aşama olarak değerlendiriyor.

Erken Osmanlı dönemi Bursa'sını kentsel ölçekte tartışan Çağaptay, özellikle zaviye ve külliyelerin Bursa'nın Doğu-Batı aksındaki kentsel gelişimi bağlamındaki rolünü de irdeliyor. Örneğin, I. Murad'ın kentin Batı çeperlerine, Bizans imparatorluk kaplıcalarının olduğu Çekirge bölgesine, inşa ettirdiği külliye, aynı zamanda Bursa'nın köklü su ve şifa geleneğine dair sürekliliğinin de altını çiziyor. Benzer şekilde kentin görece az yerleşilmiş Doğu yakasına inşa edilen I. Bayezid külliyesini, yine aynı sultan tarafından Bursa'nın merkezine inşa edilen Bursa Ulu Cami ile karşılaştırmalı olarak inceleyen Çağaptay, her iki yapının Bursa'nın tarihsel gelişimindeki rolünü tartışıyor. Ayrıca Bursa Ulu Cami'nin minberindeki yapım Kitabesinden yola çıkarak ahşap ustasının Memlük orijinine dair de saptamalar ortaya koyuyor. Bu bağlamda üslûplar, kültürler ve coğrafyalar arası geçişlere dair önermelerde bulunuyor. Osmanlıların sadece yerleşmiş oldukları topraklara ait yerel kültürleri değil, aynı zamanda kendilerine rakip gördükleri komşu güçlerin ve çevre medeniyetlerin de kültürlerini de kendilerine mal etmekten geri kalmadıklarını iddia ediyor.

Çağaptay kitabın “Ters-T Planın Analizi: Biçim ve Coğrafi Etkileşim (The Roots and Context of the Inverted-T Plan)” başlıklı dördüncü bölümünde, ters-T planlı zaviye yapılarının kökenlerini tartışmaya açıyor. Literatürde kökenleri

genellikle Selçuklu ve erken Osmanlı dönemi ile ilişkilendirilen bu tipolojinin daha geniş bir Doğu Akdeniz coğrafyasındaki varlığı ve tarihselliği irdeleniyor. Erken İslâm dönemi Abbasi, Tolunoğulları, Fatimi, Memlük mimari geleneklerinde görülen çok amaçlı yapıların, ters-T planlı zaviyelere öncül olabileceği öne sürülüyor. Merkezi bir holün iki tarafında yer alan yan daireler ile desteklenen ve *el-Hiri* adı verilen plan tipinin Doğu Akdeniz, Mezopotamya ve hatta Kapadokya coğrafyasında yaygın bir kullanım göstermektedir. Öte yandan, dönemin tarihsel bağlamına bütünsel bir bakış ile Osmanlıların Anadolu'daki diğer beylikler ve Akdeniz coğrafyasında hâkimiyet süren İslâm devletleri ile olan sosyopolitik rekabetlerinin ve bu çekişmenin ve etkileşimlerin ortak bir mimari gelenek yaratmaktaki rolü de tartışılıyor.

“Bellek ve Anıtlar: Külliye ve Peyzaj (Memory and Monuments: The Külliye of the Sultans)” başlıklı beşinci bölüm ise külliyelerin kentin gelişimindeki rolünü irdeliyor. Zaviye, derviş tekkesi, imaret, han, hamam ve medrese gibi fonksiyonları barındıran bu kompleksler, sultanın kent içindeki görünürlüğünü pekiştirirken, aynı zamanda yöre halkı için de bir hizmet ve çekim merkezi yaratmaktadır. Böylece erken Osmanlı sultanları kentin sınırlarını genişletirken, aynı zamanda yerel halk ve kent peyzajı üzerindeki kontrollerini pekiştirmektedir. Yazar bu teorik çerçeveden bakarak, Orhan'ın surların hemen dışındaki aşağı kentte inşa ettirdiği zaviye ve imaretini, I. Murad'ın “imaret-i kapluca” olarak bilinen Çekirge bölgesindeki külliyesini ve I. Bayezid'in kentin doğusuna kesme taştan inşa ettirdiği ve vakfiyesinde “zaviyetü'ş-şerife ve'l-'imaretü'l-latîfe” diye tanımlanan kompleksini etraflıca tartışıyor. Bu yapıları kentsel bir bağlama oturtuyor.

Çağaptay kitabın bu bölümünde Fetret Devri sonrasında Osmanlıların Bursa'daki mimari programlarına da kısaca değiniyor. 1402 yılında gerçekleşen ve Timur'un I. Beyazıt karşısındaki galibiyeti ile sonuçlanan Ankara Savaşı ve akabindeki iç savaş dönemi Osmanlılar açısından politik, ekonomik ve mimari bir duraklamaya sebep olsa da farklı kültürler, ustalar ve mimari gelenekler ile çeşitli karşılaşma durumlarına da olanak sağlamaktadır. 1413 senesinde Fetret Devrini bitirerek, merkezi iktidarı eline alan I. Mehmed (1413–21), zaferini anıtsal bir külliye ile kent mekânına nakşeder. Bursa Yeşil Külliye olarak bilinen ve zaviye-mescid, medrese, hamam ve türbeden müteşekkil yapı grubu kâgir yapı üslubu ve gelişkin plan şeması kadar dekoratif öğeleri ile de erken 15. yüzyıl Osmanlı mimari geleneklerine ışık tutmaktadır. Cami ve türbenin inşasında kullanılan taş ve çini elemanlar, eski ve yeni mimari gelenekler arasında köprü vazifesi görmektedir. II. Murad (1421–44; 1446–51) tarafından inşa edilen Muradiye Külliyesi ise, bir

Osmanlı sultanı tarafından inşa ettirilen Ters-T planlı zaviye-mescitlerin son örneğini oluşturur. Bu dönemde artık Edirne'yi sınır başkenti olarak konumlandıran Osmanlı hanedanının Bursa'yı "ata şehri" olarak tasavvur ettiğini görebiliyoruz.

Kitabın "Bursa'nın Görünmezliği (Concluding Remarks on "Invisible" Prousa/Bursa)" başlıklı sonuç bölümünde de tartışıldığı gibi, Bursa yüzyıllar boyunca ve hatta Cumhuriyet döneminde de Osmanlı kuruluş mitinin odağında yer almıştır. Kent dokusu pek çok yangın, deprem ve doğal felaket nedeniyle muhtelif dönüşümlere uğramışsa da 1950'lere kadar Bursa hem geleneksel Doğu-Batı aksındaki gelişimini hem de kozmopolit ve hibrit karakterini sürdürme gelmiştir. Suna Çağaptay'ın kitabı bu sürekliliğin de izlerini takip ederken, erken Osmanlı Bursa'sına dair pek çok bilinmezin de perdelerini aralıyor. Ancak odağını 14. yüzyılda tutan yazar, 1855'teki gibi yıkıcı depremlerin ve kenti büyük oranda tahrip eden 1958 yangını gibi felaketlerin akabinde kent dokusunun ve muhtelif anıtların nasıl restore edildiğine fazlaca değinmiyor. Bu bağlamda Çağaptay, II. Abdülhamid ve Cumhuriyet dönemlerinde Bursa'nın Osmanlı kuruluş miti içerisinde nasıl yeniden kurgulandığına dair bir tartışmaya da girmiyor.

Pek çok farklı kaynaktan, arşiv malzemesinden ve daha önce yayımlanmamış görsel malzemedен beslenen kitapta 20 kadar harita, fotoğraf, eskiz ve çizim yer alıyor. Araştırmada bahsi geçen ancak yayına dâhil edilmeyen pek çok görsel malzemelerin ve yapılarla dair detaylı fotoğrafların kitabın sonraki baskılarında yer alması literatüre önemli bir katkı sunacaktır. Ancak kitabın sade ve akıcı dili, özenli betimlemeleri ve teknik bilgi ile teori arasında kurduğu denge, eseri bu anlamda dengeleyecek şekilde kurgulanmış. Araştırmanın okuyucuyu tarihî detaylarda boğmayan ve literatürde halihazırda bilinen olguları tekrar etmeyen üslubu, farklı seviyelerden ve ilgi alanlarından okura hitap edecek şekilde kaleme alınmış. Bu anlamda Çağaptay, 14. yüzyıl Bursa'sının bilinmezlerle dolu tarihine ışık tutarken, incelikle işlediği ve çok katmanlı araştırmasını ustalıkla bir şekilde aktarıyor. Eserin en kısa zamanda Türkçe'ye kazandırılması hem Bursa kent tarihi hem de erken Osmanlı dönemi çalışmaları açısından son derece ufuk açıcı olacaktır.

Nilay Özlü

İstanbul Bilgi Üniversitesi